

१०१

बुधः सौम्यः। विश्वे देवा, ऋत्विजो वा। त्रिष्टुप्, ४, ६ गायत्री, ५ बृहती, ९, १२ जगती।

उद्धुध्यध्वं समनसः सखायः समग्निमिन्ध्वं बहवः सनीळाः।

दधिक्रामग्निमुषसं च देवीमिन्द्रावतोऽवसे नि ह्वये वः॥ १०.१०१.०१

समनसः- सहृदयाः। सखायः। उद्धुध्यध्वम्- प्रबुद्धा भवत। बहवः। सनीळाः- एकनीडस्था एकाश्रया इत्यर्थः। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। सम्- सम्यक्। इन्ध्वम्- उद्दीपयत। दधिक्राम्- धारणाकुशलं प्राणम्। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। उषसम्- प्रभातदेवतां ज्ञानोदयदेवताम्। इन्द्रावतः- ईशनाधिदैवतयुक्तान्। वः- युष्मान्। नि- नितराम्। ह्वये- आह्वये॥१॥

मन्द्रा कृणुध्वं धिय आ तनुध्वं नावमरित्रपरणीं कृणुध्वम्।

इष्कृणुध्वमायुधारं कृणुध्वं प्राञ्च यज्ञं प्र णयता सखायः॥ १०.१०१.०२

मन्द्रा- आनन्दानुभवान्। कृणुध्वम्- कुरुत। धियः- चित्तधारणाः। आ तनुध्वम्- विस्तारयत। अरित्रपरणीम्- कर्षणादिरूपेणारित्रेण पारयितव्याम्। नावम्- नौकाम्। ऋतस्य नावमारुहद्रजिष्ठामिति श्रुतेर्नावमृतम्। जीवोदकतारणाय। कृणुध्वम्- कुरुत। आयुधा- वृत्रहननसाधनान्यायुधानि। अरं कृणुध्वम्- मण्डयत। सखायः। प्राञ्चम्- प्रागञ्चनम्। यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणम्। प्र- प्रकर्षेण। नयत- प्रापयत॥२॥

युनक्त सीरा वि युगा तनुध्वं कृते योनौ वपतेह बीजम्।

गिरा च श्रुष्टिः सभरा असन्नो नेदीय इत्सृण्यः पक्वमेयात्॥ १०.१०१.०३

सीरा- कर्षणसाधनानि। युनक्त- युङ्ध्वम्। युगा- युगानि। वि तनुध्वम्- विस्तारयत। योनौ- कृषिभूमौ। कृते- सुष्ठु कृतायाम्। इह- अत्र। बीजम्- व्रीह्यादिकम्। वपत- निधत्त। गिरा- मन्त्रेण। च। श्रुष्टिः- अन्नम्। सभराः- पूर्णम्। असत्- भवतु। नः- अस्माकम्। नेदीयः- अन्तिकम्। इत्-

एव । सृण्यः- लवित्र इति सायणः । पक्वम् । एयात्- गच्छतु । हृदयाख्यकृषिभूमौ
सद्भावनाख्यबीजवपनं भूयादित्याध्यात्मिके ॥३॥

सीरा युञ्जन्ति कवयौ युगा वि तन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुम्नया ॥ १०.१०१.०४

कवयः- क्रान्तदर्शिनः । सीरा- कर्षणसाधनानि । युञ्जन्ति- योजयन्ति । युगा- युगान् । पृथक् वि
तन्वते- भिन्नप्रदेशान् कुर्वन्ति । धीराः- धारणाकुशलाः । सुम्नया- आनन्देन । देवेषु- द्योतनशक्तिषु
एवं हृदयकृषिभूम्यामुप्तं सद्भावनं समर्पयन्ति ॥४॥

निराहावान्कृणोतनं सं वरत्रा दधातन । सिञ्चामहा अवतमुद्रिणं वयं सुषेकमनुपक्षितम् ॥ १०.१०१.०५

आहावान्- देवाह्वानानि । निः कृणोतन- कुरुत । वरत्रा- वरत्रस्थापनम् । सं दधातन- धारयत ।
उद्रिणम्- उद्राववन्तम् । सुषेकम्- सुष्ठु सेक्तुं शक्यम् । अनुपक्षितम्- अनुपक्षीणम् । अवतम्-
अवटम् । सिञ्चामहै- क्षरणं कुर्मः ॥५॥

इष्कृताहावमवतं सुवरत्रं सुषेचनम् । उद्रिणं सिञ्चे अक्षितम् ॥ १०.१०१.०६

इष्कृताहावम्- संस्कृताह्वानम् । सुवरत्रम्- शोभनवरत्रोपेतम् । सुषेचनम्- शोभनसेकयुतम् ।
उद्रिणम्- उद्राववन्तम् । अक्षितम्- अक्षीणम् । अवतम्- अवटम् । सिञ्चे- सेचयामि । अवटो
हृदयमेव । तत्र अपां मूलशक्तिधाराणां सोमानां रसानां वा सेचनमित्याध्यात्मिके ॥६॥

प्रीणीताश्चान्हितं जयाथ स्वस्तिवाहं रथमित्कृणुध्वम् ।

द्रोणाहावमवतमश्मचक्रमंसत्रकोशं सिञ्चता नृपाणम् ॥ १०.१०१.०७

अश्वान्- प्राणान् । प्रीणीत- प्रीणयत । हितम्- क्षेमम् । जयाथ- सम्पादयत । स्वस्तिवाहम्-
क्षेमवाहकम् । रथम्- लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकवाहनमृताख्यम् । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं
रथः । इत्- एव । कृणुध्वम्- संस्कुरुत । अश्मचक्रम्- अश्मोपलक्षितस्थूलम् । अंसत्रकोशम्-
अन्तर्भूतरसरक्षककोशम् । अवतम्- निम्नम् । द्रोणाहावम्- रसभाजनं प्रति । नृपाणम्-
नृभिरनुभवितव्यं रसम् । सिञ्चत- सेचयत ॥७॥

ब्रजं कृणुध्वं स हि वो नृपाणो वर्म सीव्यध्वं बहुला पृथूनि।

पुरः कृणुध्वमायसीरधृष्टा मा वः सुस्रोच्चमसो दृंहता तम्॥ १०.१०१.०८

ब्रजम्- गोसमूहं चिद्रश्मिसमूहम्। कृणुध्वम्- कुरुत। सः- असौ। हि- खलु। वः- युष्माकम्।
नृपानः- अनुभवः। बहुला- बहूनि। पृथूनि- गुरूणि। वर्म- वर्माणि। सीव्यध्वम्- कुरुत।
आयसीः- अयःसाराणि। अधृष्टा- अप्रधृष्याणि। पुरः- पुराणि रक्षावरणानि। कृणुध्वम्- कुरुत।
चमसः- रक्षावरणात्। वः- युष्माकं रसः। मा सुस्रोत्- मा व्यर्थतया स्रवतु। तम्- अमुं रसम्।
दृंहत- वर्धयत। दृहि वृद्धौ॥८॥

आ वो धियं यज्ञियां वर्त ऊतये देवा देवीं यजतां यज्ञियामिह।

सा नो दुहीयध्वसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः॥ १०.१०१.०९

देवाः- हे द्योतनशक्तयः। वः- युष्माकम्। देवीम्- द्योतनशीलाम्। यज्ञियाम्- दानार्हाम्।
यज्ञियाम्- सङ्गतिकरणार्हाम्। यजताम्- पूजार्हाम्। धियम्। ऊतये- रक्षायै। आ वर्ते- प्रवर्तये।
सहस्रधारा। मही- महती। गौः- धेनुर्भूमिर्वा। गत्वा- सञ्चरन्ती। यवसेव- धान्यं खादित्वा हव्यं
स्वीकृत्य यथा तथा। नः- अस्मभ्यम्। पयसा- क्षीरं क्षीरोपलक्षितं पार्थिवं सर्वं दोग्धि तथा। सा-
धीः। दुहीयत्- दुह्यात्॥९॥

आ तू सिञ्च हरिमीं द्रोणपस्थे वाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः।

परि ष्वजध्वं दश कक्ष्याभिरुभे धुरौ प्रति वह्निं युनक्त॥ १०.१०१.१०

ईम्- एनम्। हरिम्- आकर्षकं सोमं रसम्। द्रोणपस्थे- रक्षाभूते द्रोणकलशाख्यप्रतीके। आ सिञ्च-
क्षर। अश्मन्मयीभिः- अश्मोपलक्षितस्थैर्ययुक्ताभिः। वाशीभिः- वाग्भिः। तक्षत- रचयत। दश
कक्ष्याभिः- दशाङ्गुल्युपलक्षितशोभनकर्मणा। परि ष्वजध्वम्- रसं संस्कुरुत। धुरौ-
युगसम्बन्धिन्यौ प्रति। वह्निम्- वाहकम्। युनक्त- योजयत॥१०॥

उभे धुरौ वह्निरापिबद्मानोऽन्तर्योनेव चरति द्विजानिः।

वनस्पतिं वन आस्थापयध्वं नि षू दधिध्वमखनन्त उत्सम्॥ १०.१०१.११

योना अन्तः- गृहे । द्विजानिः- द्विजाय इव । आपिब्दमानः- शब्दमानः । वह्निः- वोढानड्वान् ।
क्रतुभूतोन्निरेवात्र वृषभरूपेण वर्णितः । ऋताख्यशकटस्य । उभे धुरौ-
अभ्युदयनिःश्रेयसभूतयोस्तयोर्मध्ये चरति । कथमिदं साध्यते । वनस्पतिम्- रसोत्पादकं
वृक्षमभ्युदयात्मकं धार्मिकभौमभोगप्रतीकम् । वने- वननीये निःश्रेयसे । आस्थापयध्वम् ।
अभ्युदयमयस्य कर्मणः फलाभिसन्धिराहित्यनिःश्रेयसे योगेनेदं साध्यम् । उत्सम्- रसम् ।
अखनन्तः- अक्लेशेन । नि- नितराम् । सु- सुष्ठु । दधिध्वम्- धारयत ॥११॥

कपृन्नरः कपृथमुद्धातन चोदयत खुदत्त वाजसातये ।

निष्टिग्र्यः पुत्रमा च्यावयोतय इन्द्रं सबाध इह सोमपीतये ॥ १०.१०१.१२

वाजसातये- सम्पल्लब्धये । कपृत्- सुखपूरकः । नरः- मनुष्यः । कपृथम्- सुखपूरकमिन्द्रम् ।
उद्धातन- धारयत । चोदयत । खुदत्त- क्रीडयत । खुदं क्रीडायाम् । निष्टिग्र्यः- अदितेरखण्डप्रकृतेः ।
निष्टिं दितिं गिरतीति निष्टिग्री । अदितिः । इति वाचस्पत्ये । पुत्रम्- सन्नुम् । इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम् ।
सबाधः- वृत्राणि बाधमाना उपासकाः । इह- अत्र । सोमपीतये- रसानुभूतये । उतये- रक्षायै । आ
च्यावयत-अवतारयत ॥१२॥